
Studenti a nenechává ruka trhu

Studenti a nenechává ruka trhu

01.02.2010, autor: Miloš Pick

Návrhy na zavedení školného pro vysokoškolské studenty jsou evergreenem české politické scény. Ve skutečnosti by se jeho zavedení stalo jen dalším krokem při oklešťování sociálního státu. To vše paradoxně v době, kdy se osvědčuje model skandinávského sociálně solidárního vzdělanostního státu.

Rozšiřování a prohlubování vzdělávání patří společně s rozvojem vědy a výzkumu k hlavním předpokladům rozvoje znalostní společnosti. Zatímco průměrné výdaje na vzdělání 19 zemí Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), které jsou zároveň členy Evropské unie, činí obdobně jako v České republice 5 % hrubého domácího produktu, ve Spojených státech a Skandinávii dosahují již 7 - 7,5 % a připočeteli k nim financování vědy a výzkumu, rostou až k 11 % HDP. Zvyšování výdajů na vzdělávání je dosahováno dvěma zcela protichůdnými cestami. Ve Skandinávii se zvyšují prakticky výlučně solidární cestou na vrub veřejných rozpočtů (příspěvek soukromých zdrojů nepřesahuje 0,1- 0,3 % hrubého domácího produktu), ve Spojených státech a ostatních anglosaských zemích naopak na vrub soukromých zdrojů, jejichž příspěvek dosahuje v USA 2,3 % HDP a v Austrálii 1,6 % HDP). V terciárním vzdělávání se podíl soukromých zdrojů prudce zvyšuje na 65 % v USA a 53 % v Austrálii. Nejde tedy pouze o uplatňování školného, ale v podstatě o celkové podřizování těchto škol kouzelné ruce trhu.

Selekce podle peněženky

V praxi se ukázalo, že školné navzdory proklamacím o jeho užitečnosti nezvyšuje výkonnostní motivaci studentů. Při motivaci výběru uchazečů o studium naopak zavedení školného oslabuje výlučné uplatňování kritéria výkonnosti. Školné totiž představuje sociální selekci, která omezuje rovnost přístupu mozků ke znalostem. Hledisko výběru podle kapacity mozků je okleštěno selekcí podle peněženky. Nejde tedy jen o selekci (a) sociální, ale především o hledisko, které znemožňuje vybrat uchazeče podle jejich skutečných schopností a studijního potenciálu.

Školné navíc nevykazuje žádné fungující mechanismy pro motivaci prospěchu. V tomto směru plně postačují dosavadní a osvědčené stimuly jako je prospěchové stipendium či penalizační školné při opožděném složení zkoušky.

Skutečnost, že jsou studenti motivováni formou půjček, splácených následně v závislosti na dosaženém výdělků absolventů (v Austrálii, na Novém Zélandu, v Británii, USA a Nizozemí) nevede zákonitě k tomu, aby si uchazeči o studium vybírali školu podle kvality nebo podle těch oborů činnosti, které považují za perspektivní. Jediným hlediskem, které ve výsledku převládá, je pro ně souhrnný přínos všech faktorů, které ovlivní jejich výdělek po ukončení studia.

Výsměch mýtům o motivaci

V roce 2005 činil předstih výdělků vysokoškoláků ve srovnání s ostatními pracovníky ve Skandinávii jen 1,2 - 1,4násobek, ve většině zemí OECD 1,3 - 1,5, v USA, Irsku a Británii 1,6 - 1,8 a nejvyšší byl ve středně vyspělých zemích, v Maďarsku, České republice, Portugalsku a Polsku, kde dosahoval 1,8 - 2,2 násobku výdělků ostatních pracovníků. Tento předstih je kromě dosaženého stupně vzdělání důsledkem působení dalších faktorů včetně oborové a regionální alokace těchto pracovníků a hospodářské politiky, která má ve Spojených státech a dalších anglosaských zemích tržně neoliberální charakter, ve Skandinávii je solidárně nivelizační a v méně vyspělých zemích čelí riziku odlivu mozků do bohatších zemí. Školné přitom představuje období dočasného dodatečného zdanění výdělků absolventů. V našich podmínkách by oproti reformě prosazované nyní vládou zdvojnásobilo míru zdanění těchto výdělků, a tak by po uzákoněném odstranění solidární daňové progresi u daně z příjmu fyzických osob paradoxně touto cestou poměrně citelnou progresí obnovilo. Tradiční solidární progresivní zdanění, které prosazují sociální demokraté, zmírňuje zdanění nízkých příjmů (chudých) na vrub vyššího zdanění vysokých příjmů (bohatých). Teoreticky je jeho logickým opakem neoliberální rovná daň, která solidární daňovou progresi považuje za penalizaci výkonnosti, protože v souladu s teoriemi "čistého trhu" považuje vyšší příjem jen za zasloužený důsledek vyššího výkonu. A to přesto, že zejména v éře globalizovaných nerovných trhů je takový přístup výsměchem realitě.

Následné progresivní zdanění vzdělávání představuje popření obou uvedených, vzájemně neslučitelných modelů: odstraňuje solidární progresi a tím i penalizaci celkové výkonnosti, ale nahrazuje ji směrovanou penalizací pouze

vzdělanostní složky výkonnosti. Je to i výsměch mýtům o motivačním působení školného ve prospěch vzdělávání. Může dokonce vyvolat otázku, zda negeneruje opačnou motivační závislost výtěžku absolventů na těchto zvýšených nákladech studia. Ta by potom mohla zmíněné výtěžky šroubovat vzhůru tlakem na únik mozků do bohatších zemí, čímž by se pro absolventy usnadnila úhrada těchto nákladů.

Model znalostní společnosti

Nastoluje to i daleko zásadnější otázku: zda lze hledat kladnou motivaci ke vzdělávání v jeho zpoplatňování a zda právě v tomto případě není účinnější motivace solidární.

Skutečnost, že je vzdělávání společně s ostatními veřejnými, zejména sociálními a zdravotními službami vrženo do tržního prostředí, v něm významně oslabuje motivační sílu sociální soudržnosti. Ekonomické analýzy dokazují, že v obou hospodářských a sociálních modelech, čistě tržním (anglosaském) a znalostně sociálním (skandinávském) dosahují elitní školy špičkové kvality, což - ve spojení se silnou vědou a výzkumem - otvírá přístup ke špičkovému poznání. Z dílčích poznatků však lze předpokládat, že solidární model má menší odstup kvality od ostatních, neelitních škol, které jsou hlavní základnou rekvalifikace: je v něm zkrátka méně škol, které pouze "prodávají" snadno nabyté akademické tituly.

Ještě významnější je však oklešťování sociální soudržnosti při uplatňování těchto znalostí pro zvyšování produktivity. Evropský sociální stát přidal k čistě tržní motivaci ekonomiky i motivační sílu sociální soudržnosti. To se odráželo i v dlouhodobém předstihu růstu produktivity evropského sociálního státu, která do poloviny devadesátých let dosáhla úrovně produktivity Spojených států, zatímco po válce byla jen poloviční.

Současná podoba sociálního státu je však ohrožena zejména rostoucími civilizačními náklady především na vědu, vzdělávání, zdravotnictví a životní prostředí. Okleštěním solidarity se následně zpomaluje růst produktivity.

Sociální stát však může k úhradě nových nákladů vytvářet nové zdroje přechodem ke znalostní společnosti převážně solidární cestou, jak to dokazuje praxe posledních let ve Skandinávii. Míru převážně veřejných výdajů na vědu a vzdělávání zde oproti většině vyspělých zemí zvýšil na dvojnásobek. Konkurenceschopnost je v něm založena již nejen na tržní motivaci a sociální soudržnosti, ale i na znalostech. Tím si osvojuje znalostní faktory produktivity a zrychluje její kvalitativně založený i ekologicky udržitelný růst.

Vzdělanost se vyplatí

Do poloviny devadesátých let měla sociálně zaměřená Evropská unie dvouprocentní roční růst produktivity, zatímco čistě tržní Spojené státy jen poloviční. V polovině devadesátých let se poměr zvrátil. Unie zpomalila přibližně na jedno procento.

Sociálně solidární znalostní Skandinávie se však nadále udržuje na dosah dvouprocentnímu růstu. Spojené státy, které směřují i ke znalostní ekonomice čistě tržní cestou, zrychlily jen dočasně a opět směřují k růstu jednaprocentnímu. Obdobně Německo, které míří místo ke znalostní ekonomice spíše cestou přemísťování jednoduché práce do zahraničí. A Francie ho následuje. Některé nové členské země, včetně té naší, tak dosahují jen dočasných úspěchů za cenu extrémně levné práce, nepoměrně nízkých mezd, daní a kurzů svých měn. Silný sociálně znalostní stát vychází z tohoto soupeření jako jasný vítěz. Projevuje se to v růstu produktivity, a tím i ve vysokém hospodářském růstu, stejně jako v globální konkurenceschopnosti vyjádřené vnější ekonomickou rovnováhou. Vysoká souhrnná míra zdanění kolem 50 % HDP - tedy o čtvrtinu vyšší než činí průměr Evropské unie, si na sebe díky vysokým investicím do znalostí dokáže vydělat a navíc generuje setrvalé přebytkové veřejné rozpočty. Ostatní země Evropské unie a Spojené státy oproti tomu směřují k útlumu.

Miloš Pick

Autor je makroekonom, v šedesátých letech se zabýval zejména mezinárodními komparacemi produktivity. Po listopadu 1989 působil jako ekonomický poradce v týmu F. Vlasáka pro alternativní strategii ekonomické reformy.